

เจ้าของ
ศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่ปรึกษา
ศาสตราจารย์ ดร. วิทย์ วิศุทธิ์
ศาสตราจารย์ประจำ วิชา ช่างขวัญอิน
รองศาสตราจารย์ ดร. สุนทร ธีรชัย
รองศาสตราจารย์ ดร. มารค ตามไท

บรรณาธิการ
รองศาสตราจารย์ ดร. สมภาร พรมทา

กองบรรณาธิการ
รองศาสตราจารย์ ดร. สุวรรณา สถาอานันท์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประทุม อังกูโรหิต
รองศาสตราจารย์ ดร. ไสรัจ หงส์ดรามภ์
ดร. ขาญนรงค์ บุญหนู

ฝ่ายสมาชิก
อรรณพ สะหาม
สังเวียน พู่เพื่อง
สำนักงาน ชั้น ๑๓ อาคารบรมราชกุมารี
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร
รหัสไปรษณีย์ ๑๐๓๓๐ โทรศัพท์ ๒๑๘๔๖๕๔

การส่งข้อเขียน
กองบรรณาธิการยินดีรับพิจารณาข้อเขียน
ทางวิชาการเกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่นบทความ
บทความวิจัย รายงานผลการวิจัย บทวิจารณ์
หนังสือ หรือบทวิจารณ์ข้อเขียนที่เผยแพร่ใน
วารสารพุทธศาสนศึกษา จากนักวิชาการและ
บุคคลภายนอกมหาวิทยาลัย ผู้สนใจส่งข้อเขียน
กรุณาส่งสำเนาข้อเขียนนั้น ๒ ชุด
พร้อมแผ่นดิสเก็ตต์ (ถ้ามี) ถึงบรรณาธิการ

อัตราค่าสมาชิก
๑ ปี ๓ ฉบับ ๖๐ บาท
๒ ปี ๖ ฉบับ ๑๒๐ บาท
๕ ปี ๑๕ ฉบับ ๓๐๐ บาท

สมัครเป็นสมาชิกติดต่อ ดร. ประทุม อังกูโรหิต
สำนักงานวารสารพุทธศาสนศึกษา ชั้น ๑๓
อาคารบรมราชกุมารี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๓๐
ธนาคารกรุงไทย สาขาจุฬาลงกรณ์
จำนวนเงิน ๒๐ บาท
ที่ศูนย์พุทธศาสนศึกษา ตามที่อยู่ข้างบน
พิมพ์ที่โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วารสารรายสี่เดือนของศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ISSN 0858-8325 ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๔๖

จากบรรณาธิการ

พุทธศาสนากับแนวคิดแบบลดทอน

วารสาร “พุทธศาสนศึกษา” ฉบับนี้มีบทความของคุณพิพัฒน์ พสุธารชาติ
ว่าด้วยแนวคิดเรื่ององค์รวมตีพิมพ์ บทความนี้ค่อนข้างจะแตกต่างจาก
บทความโดยทั่วไปที่เราเคยตีพิมพ์มาก่อนตรงที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพุทธ-
ศาสนาเพียงบางส่วน โดยที่เนื้อหาหลักนั้นเน้นไปที่การวิพากษ์ความเชื่อของนักคิด
ไทยจำนวนหนึ่งที่คุณพิพัฒน์เห็นว่ากำลังนำเสนอแนวคิดไปในทำนองว่าโลกเวลานี้
กำลังมีปัญหาเพราะภูมิปัญญาที่เราใช้สำหรับแก้ปัญหาในโลกเป็นภูมิปัญญาแบบ
แยกส่วน ท่านนักคิดเหล่านี้เช่นอาจารย์หมอบริรักษ์ วะสี ท่านอาจารย์เสน่ห์ จามริก
ท่านพระไพศาล วิสาโล ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก หรือแม้แต่ท่านอาจารย์ สุธักษณ์
ศิริรักษ์ เป็นต้น เป็นผู้มีส่วนอย่างมากในการวิพากษ์วิจารณ์ความคิดแบบแยกส่วน
โดยที่ท่านเหล่านี้เข้าใจว่าแนวคิดแบบนี้มาจากโลกตะวันตก พร้อมกันนี้ท่านเหล่านี้
ก็ได้นำเสนอแนวคิดแบบหนึ่งขึ้นมาเป็นแม่แบบสำหรับทดแทนสิ่งที่ท่าน
วิพากษ์วิจารณ์ แนวคิดนี้คือแนวคิดแบบองค์รวม และดูเหมือนว่าท่านเหล่านี้จะมี
สมมติฐานในใจว่าพระพุทธศาสนานี้มีความคิดแบบองค์รวม ดังนั้นการ
วิพากษ์วิจารณ์แนวคิดแบบแยกส่วนโดยท่านเหล่านี้ เราสามารถเข้าใจได้ในฐานะ
การวิพากษ์ภูมิปัญญาตะวันตกจากฐานของภูมิปัญญาตะวันออก โดยมีความคิด
แบบพุทธเป็นตัวแทนของฝ่ายตะวันออก สิ่งที่คุณพิพัฒน์ทำในบทวิพากษ์ของท่าน
ในส่วนที่ผมสนใจคือการตั้งคำถามหลักๆ ๒ คำถามว่า (๑) ความคิดแบบองค์รวม
ดีกว่าความคิดแบบแยกส่วนจริงหรือ (๒) จริงหรือที่ว่าคำสอนของพุทธศาสนา
สนับสนุนทัศนะแบบองค์รวม เราตีพิมพ์บทความชิ้นนี้ของคุณพิพัฒน์เพราะคำถาม
ข้อที่สอง ตามความเห็นของผม วารสารเฉพาะทางอย่างเช่นวารสารของเรา
บางครั้งก็ควรตีพิมพ์บทความโดยบุคคลที่ไม่ใช่ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทาง แต่ข้อคิดของ
เขาจะเป็นประโยชน์แก่ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางในแง่ที่ช่วยให้เกิดการทบทวน
ตรวจสอบกระแสความคิดบางกระแสที่เราับกันอยู่ในวงการนั้นๆโดยอาจที่จะไม่ทัน

ได้นึกเฉลียวใจ ก่อนหน้าที่จะเขียนบทความนี้ คุณพิพัฒน์ได้เคยแวะไปหาผมที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยหลายครั้ง เราคุยกันด้วยหลายเรื่อง และเรื่องหนึ่งก็คือเรื่องแนวคิดแบบแยกส่วนและองค์รวมที่ว่านี้แหละ คุณพิพัฒน์นั้นเป็นคนนอกวงการพุทธศาสนา ไม่รู้พุทธ-ศาสนาอย่างผู้เชี่ยวชาญ แต่ตามที่คุณพิพัฒน์เข้าใจแนวคิดที่เป็นหลักๆ ในพุทธศาสนา เช่น ชันธ์ห้า ไตรลักษณ์ น่าจะมีลักษณะเป็นแนวคิดแบบแยกส่วน แม้หลักการเข้าถึงปัญหาของพุทธศาสนาที่เรียกว่าหลักวิภาษวาท นั้นก็น่าจะเป็นกระบวนการวิธีคิดแบบแยกส่วน คุณพิพัฒน์จึงไม่เข้าใจว่าทำไมบรรดาท่านนักคิดทั้งหลายในบ้านเราที่ผมเอ่ยนามมาข้างต้นท่านจึงเข้าใจว่าพุทธศาสนาเข้ากันได้ดีกับแนวคิดแบบองค์รวม ทั้งที่จากหลักฐานข้างต้น เราน่าจะสรุปว่าพุทธศาสนาน่าจะเข้ากันได้ดีกับแนวคิดแบบแยกส่วนเสียมากกว่า

ข้อเขียนชิ้นนี้ของคุณพิพัฒน์ไม่ต้องการยืนยันว่าพุทธศาสนามีแนวคิดแบบแยกส่วนหรือว่าแบบองค์รวมกันแน่ เพราะท่านผู้เขียนไม่อยู่ในวิสัยที่จะทำได้เนื่องจากเป็นคนนอก แต่ปัญหาที่คุณ

พิพัฒน์ตั้งขึ้นจากการพิจารณาหลักคำสอนจำนวนหนึ่งของพุทธศาสนาเท่าที่คนภายนอกจะเข้าใจได้ ผมคิดว่าจะเป็นประโยชน์แก่พวกเราที่เป็นคนในวงใน เนื่องในโอกาสนี้ผมจึงขอร่วมแสดงความเห็นบางส่วนเท่าที่คิดได้เวลานี้เกี่ยวกับประเด็น “องค์รวม-แยกส่วน-พุทธ” ต่อไปนี้

สำหรับผู้ที่เคยอ่าน “มิลินทปัญหา” มาแล้ว จะพบว่าในตอนต้นๆ ของหนังสือ ท่านพระยามิลินทได้เรียนถามท่านพระนาคเสนว่า “ที่เรียกว่านาคเสนนั้นคือตรงไหน ” คำถามของพระยามิลินทนั้นในทางปรัชญาเราถือว่ากำลังถามหาสิ่งที่เรียกว่า “แก่นสาร” ของความเป็นมนุษย์ ซึ่งก็เป็นคำถามที่นักปรัชญาโดยทั่วไปเราถามกัน คำตอบของพระนาคเสนคือ “บอกไม่ได้ว่าตรงไหนคือนาคเสน” แล้วท่านพระนาคเสนก็อุปมาว่า เมื่อเสด็จมานั้นพระยามิลินทท่านนั่งราชรถมา ถามว่าตรงไหนคือราชรถ ล้อโซ่ไหม ไม่โซ่ งอนโซ่ไหม ไม่โซ่ เพลโซ่ไหม ไม่โซ่ .. คำว่ารถเป็นคำสมมติเรียกส่วนประกอบต่างๆ ที่คุมกันเข้า คนเราก็คงเช่นกัน หัวโซ่ นาคเสนหรือ ไม่โซ่ แขนคือนาคเสนหรือ ไม่โซ่ เท้าคือนาคเสนหรือ ไม่โซ่.. ตามทัศนะของท่านพระนาคเสน คำว่าคนก็เหมือนคำว่ารถ คือเป็นคำสมมติเรียกส่วนต่างๆ ที่คุมกันเข้า คำตอบของพระนาคเสนในเรื่องนี้โดยสาระสำคัญก็คือการยืนยันว่า พุทธศาสนาไม่คิดว่ามีแก่นสารอะไรดำรงอยู่ในชีวิตมนุษย์ เราทุกคนที่เดินเห็นไปมา ทำอะไรได้ในแต่ละวันนั้น เมื่อเอามาทอนดูองค์ประกอบก็จะได้ ๕ ส่วน คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เหมือนกัน เหมือนรถที่ทอนลงเป็นล้อ เพลาง งอน ดุม เป็นต้น

ปัญหามีว่า สิ่งที่ท่านพระนาคเสนแสดงเอาไว้ นั้นจะบอกได้หรือไม่ว่าเป็นการประกาศจุดยืนที่ชัดเจนของพุทธศาสนาว่า ความจริงในโลกนั้นจะปรากฏแก่เรา ก็ต่อเมื่อเรามองสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอย่างแยกส่วน ผมคิดว่าคำตอบในคัมภีร์พุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นพระไตรปิฎกหรือคัมภีร์ชั้นรองลงมากวานั้นชวนให้เข้าใจว่าพุทธศาสนาคิดเช่นนั้น ผมขอยกตัวอย่างประกอบสักเรื่อง เวลาที่เราซึ่งเป็นปุถุชนคนธรรมดา มองเห็นสิ่งสวยงามๆ เราก็จะยินดีเพลิดเพลิน ได้ยินเสียงเพราะๆ เราก็จะพอใจ ได้กลิ่นหอมๆ เราก็จะอยากใกล้ชิดสัมผัส สัมผัสว่ามีของอยู่อย่างหนึ่งที่มีคุณสมบัติสามอย่างที่กล่าวมานั้นคือหญิงสาวคนหนึ่ง เธอสวย เนื้อตัวสะอาด สะอาด พุดจาไพเราะ ใครอยู่ใกล้ก็จะได้กลิ่นหอมจากน้ำหอมอย่างดีที่เธอใช้ การมองหญิงสาวคนนี้เป็นหญิงสาวที่งดงามน่าพึงใจนั้น พุทธศาสนาเรียกว่าการมองตามอำนาจของกิเลส ตามหลักปฏิจาสัมปาท เมื่อมีกิเลสก็就会有ความปรารถนาใครจะได้ครอบครอง เมื่อได้ครอบครองก็หวงแหน เมื่อหวงแหนก็เป็นทุกข์ ในอีกทางหนึ่งเมื่อมีกิเลสก็ใคร่ได้ แต่พอใจไม่ได้ก็เป็นทุกข์อีก ดังนั้นกิเลสจึงเป็นต้นตอของทุกข์ พุทธ

ศาสนาสอนเรื่องการพ้นทุกข์ ท่านจึงสอนให้จัดการที่กิเลส เนื่องจากกิเลสนั้นเกิดจากการมองสิ่งต่างๆ อย่างไม่เท่าทันความเป็นจริง ดังนั้นเมื่อใดก็ตามที่เรารู้จักหัดมองสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงของมัน เมื่อนั้นกิเลสก็จะไม่ได้ชื่อที่จะครอบงำเรา การมองสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงคืออะไร ก็คือการมองโดยทอนสิ่งต่างๆ ลงไปหาองค์ประกอบต่างๆ ของมัน ดังนั้นหญิงสาวคนนั้นจะไม่ก่อให้เกิดกิเลสถ้าเราทอนเธอลงเป็นขั้นๆ เป็นธาตุ หรือเป็นองค์ประกอบในรูปอวัยวะชิ้นส่วน หลักพิจารณาอสุภะ-กัมมฐานนั้นก็คือการแยกส่วนมองเพื่อไม่ให้กิเลสครอบงำนั่นเอง

จะเห็นว่าโลกทัศน์แบบแยกส่วนนั้นเป็นสาระสำคัญของระบบจริยธรรมในพุทธศาสนา เพราะในระบบจริยธรรมแบบพุทธ ปัญญาเล่นบทบาทหลัก ปัญญาช่วยให้พ้นทุกข์ สิ่งที่ต้องข้ามกับปัญญาคืออวิชชา อวิชชาทำให้เกิดทุกข์ ขอให้สังเกตว่าคำนิยามของปัญญาและอวิชชาขึ้นเกี่ยวข้องกับการมองสิ่งต่างๆ อย่างแยกแยะหรือไม่แยกแยะ ปัญญาคือการมองอย่างแยกแยะ ส่วนอวิชชาคือการมองอย่างไม่แยกแยะ

หลักการเข้าถึงความจริงโดยผ่านทาง การแยกแยะลดทอนของพุทธศาสนาในยุคแรกนี้ได้รับการพัฒนาจนอาจกล่าวได้ว่าถึงยุคทองในสมัยที่มีการจนอภิรกรรม ถ้าท่านผู้อ่านที่นึกไม่ออกกว่าอภิรกรรมว่าด้วยเรื่องอะไร ก็ขอให้ลองเดินไปแถววัดมหาธาตุ ที่นั่นมีโรงเรียนสอนอภิรกรรม แล้วลองขออนุญาตเข้าไปสังเกตการณ์ ท่านผู้อ่านจะรู้ว่าในโรงเรียนอภิรกรรมนั้นเขาไม่สอนกันเรื่องมนุษย์ที่เป็นคนๆ แต่แยกมนุษย์เป็นองค์ประกอบย่อยๆ จากนั้นก็แยกองค์ประกอบย่อยที่ว่านั้นให้ย่อยลงไปอีก.. ลงไปอีก.. ยิ่งแยกลงไปลึกเท่าใดก็ยิ่งถือว่ามีความเป็นไปได้ที่จะเข้าใจความจริงมากเท่านั้น วิชาวอภิรกรรมนั้นเล่นกับตัวเลขมากมายไปหมด ตัวเลขเหล่านี้เช่น ขั้น ๕ ธาตุ ๖ อายตนะ ๑๒ รูป ๒๘ เจตสิก ๕๒ จิต ๘๙ เป็นต้นมาจากไหน ก็มาจากการทอนการแยกมนุษย์ที่เป็นคนๆ ลงไปเป็นองค์ประกอบเล็กๆ ที่เชื่อว่าแยกต่อไม่ได้นั่นเอง อภิรกรรมนั้นมีหลายแบบหลายสำนัก อภิรกรรมของเถรวาทก็แบบหนึ่งของนิกายอื่นก็แบบหนึ่ง แต่ทุกแบบเหมือนกันคือเชื่อในเรื่องการลดทอน คือเชื่อว่าความรู้หมายถึงการแยกสิ่งต่างๆ ในจักรวาลออกดูเป็นชิ้นๆ ในแง่ที่ทฤษฎีความรู้ของพุทธศาสนาตามแบบอภิรกรรมก็น่าจะใกล้เคียงกับทฤษฎีความรู้ทางฟิสิกส์ที่เราเห็นพวกเขาพากันนั่งหาวิธีแยกแยะองค์ประกอบเล็กๆ ของสสารมานานเป็นพันๆ ปีแล้วเวลานี้ก็ยังทำอยู่ เพราะเชื่อว่ายิ่งแยกแยะลงไปได้มากเท่าใดก็แปลว่าเรามีความรู้มากเท่านั้น ต่างกันบ้างตรงที่นักวิทยาศาสตร์ไม่เชื่อว่าที่แยกได้เวลานี้สิ้นสุดแล้วเหมือนกับที่นักอภิรกรรมเชื่อเท่านั้นเอง

จะอย่างไรก็ตาม เราไม่ควรด่วนสรุปว่าพุทธศาสนาเป็นลัทธิแยกแยะเท่านั้น เพราะยังมีเนื้อหาส่วนอื่นของพุทธธรรมที่อาจทำให้เรายังตีความเช่นนั้นไม่ได้ ผมเข้าใจว่าต้นตอของความเชื่อที่ว่าพุทธศาสนามีแนวคิดแบบองค์รวมนั้นน่าจะมาจากหลักธรรมอีกชุดหนึ่งของพุทธศาสนา คือชุดที่พูดถึงความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันระหว่างสิ่งต่างๆ ในจักรวาลและในชีวิตมนุษย์ หลักธรรมที่พูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆ ในแง่มหาคคือหลักอิทัปปัจจยตา ส่วนหลักธรรมที่พูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆ ในระดับจุลภาคคือในชีวิตของคนคนหนึ่ง คือปัจจุสมุปบาท ในแง่หลังนี้พุทธศาสนาก็มีลักษณะของความเป็นลัทธิที่มองสิ่งต่างๆ อย่างรวมๆ ด้วย ปัญหามีว่าลักษณะสองประการนี้ขัดแย้งกันหรือไม่ ผมคิดว่าไม่ขัด มนุษย์ตามทัศนะแบบลดทอนก็คือองค์ประกอบ ๕ ส่วน และห้าส่วนนี้ก็สัมพันธ์กันอย่างไม่แยกไม่ออกตามทัศนะแบบมองรวม คือมองอย่างเกี่ยวโยงกันตามหลักอิทัปปัจจยตาหรือปัจจุสมุปบาท

การที่หลักธรรมสองส่วนนี้ไม่ขัดกันก็เพราะจริงๆ แล้วหลักความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆ ที่พุทธศาสนาสอนก็ยังเป็นส่วนหนึ่งของทัศนะแบบแยกแยะอยู่นั่นเอง อันที่จริงแนวคิดแบบลדתอนโดยทั่วไป (เช่นที่ถือกันในการฟิสิกส์) จะมีเนื้อหาส่วนหนึ่งที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบย่อยเหล่านั้นอยู่แล้ว ดังนั้นการที่พุทธ - ศาสนาพูดถึงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆ จึงไม่จำเป็นต้องตีความว่านั่นคือการมองสรรพสิ่งอย่างเป็นองค์รวม ในคัมภีร์อภิธรรมนั้นมีบางเล่มซึ่งเป็นหนังสือขนาดใหญ่มาอย่างไม่น่าเชื่อ (คือ “ปฏิกฐาน” ดูพระไตรปิฎกเล่มที่ ๔๐-๔๕) ว่าด้วยเรื่องความเกี่ยวข้องของสิ่งต่างๆ เพียงเรื่องเดียว นี่ก็แสดงว่าตามทัศนะของฝ่ายอภิธรรม หลักที่ปัจจุบันตาเป็นส่วนหนึ่งของหลักการลדתอน

แนวคิดแบบลדתอนนี้มีปัญหาตรงที่ถูกวิจารณ์ว่า ของอย่างหนึ่งอยู่ของมันดีๆ แต่พอเราเข้าไปแยกแยะดู เราได้ทำลายสิ่งนั้นจนไม่เหลือความเป็นมันอีกต่อไป อย่างนี้จะเป็นการเข้าถึงความจริงอย่างไร (เซอร์เจมส์ จินส์ นักวิทยาศาสตร์ชาวอังกฤษเคย

วิจารณ์วิทยาศาสตร์ว่าเป็นวิธีการหาความรู้ของคนบ้า คนบ้าเห็นผีเสื้อบินอยู่ในทุ่งนา อยากรู้ว่าทำไมมันจึงบินได้ เขาจับผีเสื้อมาเด็ดปีกฉีกเนื้อออกดู แล้วพบเพียงความว่างเปล่า) คำวิจารณ์นี้พุทธศาสนาในจีนได้รับมากเมื่อปะทะกับแนวคิดแบบเต๋าที่มีได้มองสิ่งต่างๆ อย่างแยกทอนแบบพุทธศาสนา ที่พุทธศาสนามหายานที่พัฒนาขึ้นในจีนอย่างเช่นนิกายเซนนั้นปรับตัวจากการเป็นลัทธิลדתอนอย่างพุทธศาสนาแบบอินเดียมาเป็นพุทธแบบไม่ลדתอน ก็เพราะผลของการปะทะกันกับแนวคิดแบบเต๋านั้นเอง ฝรั่งบางคนเขียนหนังสือ (เช่น *The Tao of Physics*) เป็นทำนองว่าพุทธศาสนามองจักรวาลอย่างเป็นเครือข่าย โดยที่เครือข่ายนี้มีสภาพเป็นสนาม สนามนั้นมีจริง สิ่งต่างๆ ที่อยู่ในสนามนั้นเป็นส่วนหนึ่งของสนาม สนามสำคัญกว่าเพราะสนามจะเป็นสิ่งกำหนดบทบาทของสิ่งเฉพาะ (เหมือนทฤษฎีสถานความโน้มถ่วงของไอน์สไตน์ที่บอกว่าเพราะสนามนั้นแหละ โลกเราจึงโคจรรอบดวงอาทิตย์แบบนี้ ไม่เป็นแบบอื่น สนามนี้มีจริง) ตามการตีความนี้ พุทธศาสนาก็เป็นลัทธิองค์รวม แต่.. ถ้าจะสังเกตให้ดีจะเห็นว่าพุทธศาสนาที่ถูกใช้เป็นกรณีศึกษาในหนังสือพวกนี้คือพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเซน (ผมขอแนะนำให้อ่าน “คำสอนของฮวงโป” ท่านผู้อ่านจะเห็นว่าฝ่ายมหายานมีแนวคิดที่โน้มไปทางมองสิ่งต่างๆ อย่างเป็นสนามอย่างไร) หาใช้เถรวาทแต่อย่างใดไม่

ลัทธิลדתอนนั้นมีจุดแข็งบางประการในตัวมันเองคือ เป็นแนวคิดที่มีเป้าหมายชัดเจน วิธีการเพื่อเดินไปหาเป้าหมายนั้นก็ชัดเจน แนวคิดแบบองค์รวมต่างหากที่มีลักษณะคลุมเครือ และวิธีการหาความรู้แบบองค์รวมก็คลุมเครือ ยกตัวอย่างเช่นเราสนใจมานานว่าอะไรคือที่มาของความคิดที่อยู่ในหัวของเรา ศาสนาบอกว่าคือวิญญาณที่ไม่ใช่สสาร ศาสนาฮินดูสอนว่าสิ่งที่เป็น “ผู้คิด” คืออาตมัน พุทธศาสนานั้นไม่พอใจคำตอบที่ว่ามันเพราะลักษณะของอาตมันไม่เปิดช่องให้เราตรวจสอบได้ พระพุทธองค์จึงทรงใช้วิธีการแบบลדתอนเพื่อเข้าใจเรื่องนี้แทน ในพระสูตรยุคแรกๆ พระพุทธองค์ตรัสถึงจิตในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์ วิญญาณชั้นในชั้นนี้หมายถึงการรับรู้ หรือการรู้สึกตัว (consciousness) ผ่านทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และจินตนาการ ไม่ใช่ “ผู้รับรู้” (the perceiver) อย่างอาตมันในศาสนาฮินดู เมื่อจิตเป็นปรากฏการณ์ ต่อมาก็ทรงแยกแยะว่าปรากฏการณ์ที่สำคัญๆ เกี่ยวกับจิตนั้นมีอะไรบ้าง อะไรเป็นปัจจัยทำให้ปรากฏการณ์แต่ละอย่าง (เช่นความดีใจ เสียใจ) เกิดขึ้น และสิ่งเหล่านั้นกระทบต่อชีวิตเราอย่างไร หากเราไม่ต้องการได้รับผลกระทบเหล่านั้น เราจะทำอย่างไร จะเห็นว่าด้วยวิธีการแยกแยะลדתอนและไล่หาปมปัญหาเป็นส่วนๆ ไปนี้ ระบบความรู้ของพุทธศาสนาจึงเป็นระบบที่พระพุทธเจ้าท่านประกาศ

ไว้ในพระสูตร (“เทวทหสูตร ” พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๔ ข้อที่ ๒๗ ขอแนะนำให้อ่านทั้งพระสูตร) บางแห่งว่า เป็นระบบความรู้ที่มีข้อสนับสนุนชัดในตัวเอง โดยไม่ต้องพึ่งพาความสอดคล้องกับความจริงอันเร้นลับที่อยู่ข้างนอก ดังที่ตรัสว่า โลกนี้จะเกิดเองหรือ เพราะพระเจ้าสร้างก็ตามที่เกิดหลักจริยธรรมที่พุทธศาสนาสอน จะยังใช้ได้ตลอดไป เพราะหลักจริยธรรมเหล่านี้มาจากการสังเกตแยกแยะและวิเคราะห์ ปรากรกฎการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นแก่เรา ตั้งอยู่ข้างหน้าเรา เราเผชิญกับมัน อยู่ตลอดเวลา อย่างเป็นระบบ ไล่ไปเป็นเรื่อยๆ ส่วนๆ อย่างรอบคอบรอบด้านนั่นเอง

ในส่วนของการค้นหาค้นคว้าที่มาของจิตใจมนุษย์ที่นักปรัชญากระทำมาช้านานนั้น เราจะเห็นว่า งานศึกษาเรื่องนี้ที่กระทำโดยพวกที่เชื่อในเรื่องการลדתอนนั้น ก้าวหน้ามากที่สุด แม้จะยังไม่พบคำตอบที่สุดท้ายตายตัวแล้วก็ตาม Francis Crick (คนที่เสนอโมเดล DNA ที่คุณพิพัฒน์กล่าวถึงในข้อเขียน ภายหลังท่านผู้นี้หันมาสนใจศึกษาจิตใจของมนุษย์ผ่านทางความรู้เกี่ยวกับสมอง) เคยวิจารณ์นักปรัชญาที่

ถกกันเรื่องจิตมาเป็นพันๆปีว่าไม่มีความก้าวหน้าอะไร ที่ไม่ก้าวหน้าเพราะคนเหล่านี้ไม่มีวิธีการที่ชัดเจนว่าจะหาความรู้ที่ตนต้องการอย่างไร สำหรับ Crick นักวิทยาศาสตร์ที่วิจัยสมองต้องถือว่าก้าวหน้าไปกว่านักปรัชญาที่เขาแต่นั่งคิด สิ่งที่นักวิทยาศาสตร์ผู้วิจารณ์นั้นผมคิดว่าไม่สามารถเอามาใช้ได้กับพุทธศาสนาในยุคแรกๆที่มีวิธีชัดเจนในการแสวงหาความจริง แต่อาจใช้ได้กับพุทธศาสนายุคอรรถกถา เป็นต้นมาที่ไม่ได้ใช้หลักการเดียวกับพระพุทธร่องศ์ในการนำเสนอระบบความรู้

ตามหลักอภิธรรม จิตมนุษย์ (ที่เป็นดวงๆ อยู่นอกเหนือการสังเกตการณ์ของเรา) เกิดดับเป็นขณะๆ หนึ่งขณะยังแบ่งซอยเป็นสามช่วงละเอียดลงไปอีก ผมเคยเรียนถามท่านอาจารย์ที่สอนอภิธรรมว่า เรารู้ได้อย่างไรว่าจิตเกิดดับเป็นขณะ เพราะการจะรู้เช่นนั้นได้ต้องมีผู้สังเกตการณ์ที่ไม่เกิดดับเป็นผู้รายงาน (เหมือนผมรู้ว่ามีคนเดินเข้าออกประตูห้องที่ผมเป็นยามอยู่วันละกี่คนก็เพราะมีผมนั่งอยู่ตรงนั้น ตลอดเวลา ถ้าไม่มีผมนั่งอยู่ การรายงานว่ามีการเข้าออกก็ไร้ความหมาย) แต่พุทธศาสนาไม่สอนสิ่งนี้ ระบบความรู้เรื่องความเกิดดับของจิตตามที่อภิธรรมสอนก็น่าสงสัย คำถามนี้ดูเหมือนท่านผู้ตอบได้ตอบว่า ความรู้นี้มาจากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และเราไม่เชื่อว่าท่านจะหลอกเรา ทุกอย่างก็เลยจบ ผมไม่ถามอีกต่อไป

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ผมเพียงแต่ต้องการตั้งข้อสังเกตว่า ระบบการคิดแบบแยกส่วนแล้วไล่หาความจริงเป็นส่วนๆเรื่องๆไปนั้นมึ่จืดแข็งบางอย่างในตัวมันเอง และจุดแข็งนี้ (อย่างที่คุณพิพัฒน์ได้ตั้งข้อสังเกตไว้) เป็นสิ่งที่มนุษย์เราจำเป็นต้องพึ่งพาต่อไป หมายความว่าระบบการศึกษาของเราจะต้องมีการเรียนแบบแยกส่วนให้ชำนาญเฉพาะเรื่องอีกต่อไป ผมเคยไม่สบายอยู่หลายเดือนก่อนหน้านี้ (จนถึงขั้นเคยเตรียมจะขอลาออกจากการเป็นบรรณาธิการวารสารนี้เพราะไม่สามารถทำงานได้) แต่ด้วยการไปหาแพทย์แบบแยกส่วนแล้วไล่หาที่มาของความเจ็บป่วยไปเรื่อยๆ ที่สุดก็พบว่ามาจากอะไร คุณหมอช่วยจัดการต้นตอปัญหานี้ เวลานี้ผมเลยกลับมามีสุขภาพดีอีกครั้ง

คุณพิพัฒน์ได้กล่าวถึงอิทธิพลแนวคิดแบบองค์รวมที่มีต่อการจัดหลักสูตร การศึกษาแบบสหวิทยาการในบ้านเราที่เริ่มมีที่ทำว่าจะมีคนริเริ่มทำกันมากขึ้น งานวิจัยที่หน่วยงานของรัฐให้ทุนสนับสนุนเช่นสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ เวลานี้ก็เน้นการให้ทุนแก่งานวิจัยที่ทำในรูปชุด ไม่ใช่งานที่ทำเป็นโครงการย่อยๆ เป็นชิ้นเป็นอัน ปัญหาว่าการวิจัยข้ามสาขาคืออะไร เป็นไปได้แค่ไหน ผมเคยเขียนไว้ในบทบรรณาธิการฉบับๆก่อน ที่เขียนก็เพราะว่าเวลานี้มีการศึกษาวิจัยชนิดนี้ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนามากขึ้นในบ้านเรา ปัญหาของแนวคิดแบบองค์รวมอยู่ที่

ความไม่ชัดเจนว่าต้องการอะไร และจะได้สิ่งที่ต้องการนั้นอย่างไร ไม่เหมือนวิธีคิดแบบแยกส่วนที่บอกว่า คุณจะเลือกเป็นอะไร เป็นแพทย์ก็ไปเรียนแพทย์ เป็นนักปรัชญาก็ไปเรียนปรัชญา เป็นพระก็ไปบวช ทุกอย่างมีระบบลงตัวหมด และวิธีวัดคุณภาพของงานก็วัดได้ง่ายเนื่องจากแต่ละศาสตร์เฉพาะนั้นก็มีเกณฑ์ของตนเองที่สะสมมายาวนาน จะอย่างไรก็ตาม ผมสังเกตเห็นว่ามีปรากฏการณ์บางอย่างในชีวิตเราที่แสดงว่าความจริงบางด้านของโลกและชีวิตนั้นมีลักษณะเป็นสนามที่หน่วยย่อยถูกกำหนดด้วยสนามที่มองไม่เห็นนั้น ท่านคณบดีคณะพุทธศาสตร์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยรูปปัจจุบัน (ขออภัยที่เอ่ยนามท่าน) ได้กล่าวในที่สัมมนาที่มหาจุฬาฯ เมื่อไม่นานมานี้ว่า ปัญหาหนึ่งของการเรียนการสอนที่มหาจุฬาฯ คือบางครั้งอาจารย์ที่บรรยายพิเศษท่านดูเหมือนจะเกรงอะไรสักอย่างทำให้บรรยายไม่เต็มที่ อาจารย์ท่านนั้นสอนประจำอยู่ที่มหาวิทยาลัยของรัฐแห่งหนึ่ง มีพระรูปหนึ่งเรียนกับอาจารย์ท่านนี้ที่มหาจุฬาฯ ตอนเรียนที่นี้อาจารย์ท่านนั้นบรรยายแบบหนึ่ง แต่

ต่อมาพระรูปนั้นตามไปเรียนกับอาจารย์ท่านนั้นที่มหาวิทยาลัยแห่งนั้น พบว่าเวลาที่สอนที่นั่นท่านสอนอีกแบบ คือสอนที่มหา -จุฬาฯ ก็สอนเบาๆ แต่สอนที่มหาวิทยาลัยของท่านก็เอาหนักเลย ผมเข้าใจว่าปรากฏการณ์เช่นนี้ท่านครูบาอาจารย์ที่อยู่ในการศึกษาด้วยกันคงทราบและคงเกิดกับท่านเอง ผมเองเวลาไปเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ของมหาวิทยาลัยต่างๆ พบว่าเป็นการยากมากหรือเป็นไปได้เลยที่จะใช้เกณฑ์เดียวกัน นั้นแปลว่า สนามอันเป็นนามธรรมนั้นมีจริง เมื่อเราที่เป็นปัจเจกบุคคลหลุดเข้าไปในสนามที่มีความเข้มข้นต่างกัน เราก็ต้องแสดงบทบาทต่างกันด้วย เราฝึกสนามไม่ได้

พุทธศาสนาที่เน้นเรื่องการลדתอนเพื่อหาความรู้ในบางด้านก็เชื่อในความมีอยู่ของสนาม คณะสงฆ์นั้นเป็นนามธรรม จริงอยู่ที่สงฆ์หมายถึงพระภิกษุ ก ข ค ง .. มารวมกัน แต่สงฆ์ไม่ใช่ผลรวมของจำนวนพระภิกษุ พระพุทธเจ้าตรัสว่าท่านที่อุทิศให้สงฆ์มีผลมากกว่าที่ให้เจาะจงบุคคล สงฆ์นั้นก็คือนามอันเป็นนามธรรม เป็นสนามแห่งความดี ที่เมื่อปัจเจกบุคคลที่ดีบ้างไม่ดีบ้างหลุดเข้าไปจะถูกหล่อหลอมกลมเกลียวให้เป็นคนดี ขอให้สังเกตว่าแนวคิดแบบองค์รวมของพุทธศาสนานี้มักเกี่ยวข้องกับมิติทางสังคมเช่นเรื่องสงฆ์ การเข้าใจปรากฏการณ์ในรูปของสนามที่ว่านี้อาจต้องอาศัยภูมิปัญญาอีกแบบหนึ่งที่เรียกว่าแบบองค์รวม ซึ่งตามความคิดของผมก็เป็นศาสตร์เฉพาะสาขาอีกแขนงหนึ่ง ดังนั้นสหวิทยาการที่ผมมองเห็นลู่ทางว่าจะเป็นไปได้ต้องมีคุณสมบัติเบื้องต้นคือต้องเป็นศาสตร์เฉพาะสาขา การเอาศาสตร์เฉพาะสาขาหลายๆ อย่างมารวมกันไม่พอจะให้เป็นสหวิทยาการในความหมายของศาสตร์แบบองค์รวม

ว่าจำเพาะเข้ามาที่การศึกษาพระพุทธศาสนา ต้นทุนทางความคิดที่พุทธศาสนามีอยู่ (ดังเช่นในพระไตรปิฎกจำนวน ๔๕ เล่มนั้น) อาจพอให้เราคิดหาลู่ทางที่จะพัฒนาศาสตร์เฉพาะสาขาที่ผมจินตนาการเรียกว่าศาสตร์แห่งความเป็นองค์รวมนี้ ขึ้นมาได้เนื่องจากเรื่องนี้เกี่ยวข้องกับสังคมเป็นหลัก มิติด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์น่าจะเป็นเรื่องที่หนีไม่พ้น อันที่จริงมีหลักสูตรโบราณอันหนึ่งของฝรั่งคือ ปรัชญา-เศรษฐศาสตร์-การเมือง (PPE) ที่มีความเป็นศาสตร์เชิงองค์รวมอยู่พอสมควร หากผนวกเอาพระพุทธศาสนาเข้าด้วยเป็น ปรัชญา-เศรษฐศาสตร์-การเมือง-พุทธศาสนา (PPEB) ก็อาจเป็นไปได้ (วิทยาศาสตร์ธรรมชาตินั้นรวมอยู่แล้วในปรัชญา) แต่ทั้งนี้เราต้องเข้าใจว่าเป้าหมายหลักของหลักสูตรไม่ได้อยู่ที่การผลิตคนที่รู้ศาสตร์หลายศาสตร์ในเวลาเดียวกัน ซึ่งเป็นไปไม่ได้ แต่อยู่ที่การผลิตคนที่รู้อย่างลึกซึ้งซึ่งเกี่ยวกับปรากฏการณ์เชิงสนามของโลกและสังคม เราต้องการคนเช่นนี้

มาเป็นผู้มองอนาคตของโลกว่า
ควรเป็นไปในทิศทางใด และเป็นผู้
ที่จะบอกได้ว่าจะมีวิธีสร้างสนาม
อันเป็นนามธรรมที่ดีงาม ยุติธรรม
ขึ้นได้อย่างไร ผ่านทางศีลธรรม
ปรัชญา การเมือง และเศรษฐศาสตร์
เป็นต้น